

Розділ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ СОЦІОЛОГІЧНИХ РОЗВІДОК

УДК 316.722:17.023.32(477)

Афанасьєва, Л., Глинська, Л. (2018). Міжкультурна консолідація як запорука національної єдності та стабільності в Україні. *Соціологічні студії*, 1(12), 6–11. DOI: <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2018-01-06-11>

Міжкультурна консолідація як запорука національної єдності та стабільності в Україні

Людмила Афанасьєва –
кандидат філософських наук,
доцент кафедри соціології,
Мелітопольський державний
педагогічний університет імені
Богдана Хмельницького,
Мелітополь, Україна
E-mail: lyudmila.csr@gmail.com

Людмила Глинська –
кандидат філософських наук,
доцент кафедри соціології,
Мелітопольський державний
педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького,
Мелітополь, Україна
E-mail: glinskay.lyudmila2016@gmail.com

Lyudmila Afanasyeva –
Ph. D. in Philosophy, Associate
Professor, Department of Sociology,
Melitopol State Pedagogical
University. Bogdan Khmelnytsky,
Melitopol, Ukraine
E-mail: lyudmila.csr@gmail.com

Lyudmila Glinska –
Ph. D. in Philosophy, Associate
Professor, Department of Sociology,
Melitopol State Pedagogical
University. Bogdan Khmelnytsky,
Melitopol, Ukraine
E-mail: glinskay.lyudmila2016@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2018-01-06-11>

Received: January, 2018
1st Revision: March, 2018
Accepted: April, 2018

У статті здійснено аналіз основних факторів міжкультурної консолідації українського суспільства. Процес консолідації проаналізовано в таких основних площинах, як міжкультурна взаємодія та порозуміння, подолання стереотипів, міжкультурна комунікація й діалог культур, етнічна неоднорідність українського суспільства та соціальна напруженість як загроза національній та політичній стабільності. Наголошено, що міжкультурна взаємодія та діалог культур може сприяти процесу зближення етнічних культур, стимулювати їх розвиток і забезпечувати міжнаціональну злагоду й консолідацію суспільства.

Установлено, що в процесі міжкультурної комунікації взаємодіючі сторони повинні виходити з усвідомлення залежності однієї культури від іншої, розуміння цінностей іншої культури. Це забезпечує взаєморозуміння, що ґрунтується на взаємоповазі й не обмежується лише толерантністю та терпимістю. Усвідомлення й прийняття цих аспектів є основою успішної і позитивної міжкультурної взаємодії, що сприятиме зростанню розуміння в міжкультурній комунікації. Виключно на цій основі слід діяти, щоб створити атмосферу довіри, рівності і терпимості, які забезпечують ефективну міжкультурну комунікацію.

Визначено, що культурна консолідація суспільства сьогодні означає процес об'єднання, згуртування груп громадян на основі їхніх переваг і певної ресурсної бази з метою артикуляції своїх інтересів та участі в розв'язанні соціальних проблем.

Ключові слова: міжкультурна взаємодія, міжкультурна комунікація, діалог культур, єдність, міжкультурне спілкування.

Afanasieva Liudmila, Glunska Liudmila. Intercultural Consolidation as a Guarantee of National Unity and Stability in Ukraine. All 26 years of Ukraine's independence is the problem of consolidating Ukrainian society. As a result of the current conditions of external aggression and the occupation of territories, when society is in a state of political and spiritual imbalance, consolidation is a widespread condition for the existence of society.

The study found that knowing the nature and characteristic of ethnic processes, the causes and consequences of their strengthening and weakening can help solve the problem of prediction and decision-making aimed at achieving and maintaining stability in Ukraine.

It is argued that mutual understanding in interethnic communication is the result of a complex form of dialogue, which involves both the enrichment of national cultures and the preservation of their identity.

It is noted that the problem of interaction of cultures raises the need to re-evaluate intercultural contacts and their own cultural identity on the basis of the ideas of intercultural tolerance and adequate perception of cultural differences.

Cultural consolidation of society today means the process of association, uniting citizens and their participation in solving social problems.

In the context of the processes of modernization of modern society, the deep transformation of modern culture, the problem of mutual understanding and interaction between representatives of different cultures became very important. After all, in a modern, extremely changing life, the strategy of consolidation as a means of achieving agreement on the basis of mutual concessions of representatives of opposing opinions, interests deserves constant attention and serves as one of the basic principles for ensuring its effective transformations.

It is proved that cultural consolidation of society today means the process of unification and uniting of groups of citizens based on their advantages and a certain resource base in order to articulate their interests and participate in solving social problems.

Key words: intercultural consolidation, intercultural interaction, intercultural communication, dialogue of cultures, ethnos, nation, unity, stability.

Афанасьева Людмила, Глинская Людмила. Межкультурная консолидация как залог национального единства и стабильности в Украине. В статье проводится анализ основных факторов межкультурной консолидации украинского общества. Процесс консолидации анализируется в таких основных плоскостях, как межкультурное взаимодействие и взаимопонимание, преодоление стереотипов, межкультурная коммуникация и диалог культур, этническая неоднородность украинского общества и социальная напряжённость как угроза национальной и политической стабильности. Акцентируется, что межкультурное взаимодействие и диалог культур могут способствовать процессу сближения этнических культур, стимулировать их развитие и обеспечивать межнациональное согласие и консолидацию общества.

Ключевые слова: межкультурное взаимодействие, межкультурная коммуникация, диалог культур, единение, межкультурное общение.

Постановка наукової проблеми та її значення. Завдання консолідації українського суспільства, подолання регіональної та соціокультурної роз'єднаності стоїть на порядку денному всі двадцять шість років незалежності України. Наразі національно-державне будівництво відбувається за умов зовнішньої агресії та окупації її територій, коли суспільство перебуває в стані певної політичної й духовної розбалансованості. У результаті нинішніх надзвичайно складних обставин життя вітчизняний соціум, по суті, постійно перебуває на краю дезінтеграції. Дезінтеграційні процеси руйнують загальні ідентичності, загальну культуру, спільну ідеологію, і навіть спільну історію, що не може не позначитися на спільності світосприйняття та стані соціального консенсусу в цілому.

Відсутність злагоди, виразних консолідаційних й інтеграційних тенденцій у масовій поведінці та громадській думці створюють загрозу соціальній і політичній стабільності в нашій країні. Водночас для соціальної системи характеристика консолідаційних процесів є одним із найголовніших інтегральних показників її якості. Суспільство, як будь-яка жива система, не може не виробляти засоби протидії процесам власної деконструкції, використовуючи, у тому числі, і ресурси соціокультурної сфери.

Значущість обраної нами теми полягає в тому, що інтерес до проблеми міжкультурної консолідації в Україні ще не став предметом спеціальних соціологічних досліджень. Розгляд проблеми в науковій літературі переважно має характер політологічного дискурсу. Тому, на нашу думку, соціологічний аналіз консолідації є актуальним і затребуваним.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Ідеї консолідації українського суспільства та міжкультурної комунікації розроблено в працях таких українських учених, як Л. Афанасьева (2015), І. Букрєєва (2016), Л. Глинська (2017), А. Гусейнов (2008), І. Дзюба (1998), С. Кримський (2003), В. Молодиченко (2016),

А. Перотті (2001), Є. Подольська (2009), Т. Подольська та ін. Широке коло соціально-політичний проблем консолідації й модернізації українського суспільства ґрунтовно аналізується в працях М. Алексієвця, М. Більчука, М. Бойко, Р. Вістрича та ін.

У науковому дискурсі поняття консолідації стало активно використовуватися лише в 90-ті роки ХХ ст. Прихильники теорії соціального капіталу П. Бурдьє й Ф. Фукуяма однакові у визнанні залежності рівня консолідації громадян від ступеня громадянської активності та соціальної ідентичності (Миронович, та ін., 2013).

Мета статті – соціологічний аналіз процесу міжкультурної консолідації в контексті українського суспільства на сучасному етапі його модернізації.

Завдання дослідження – виявити та проаналізувати основні площини, у яких відбувається міжкультурна консолідація, й охарактеризувати соціальні чинники процесу консолідації українського суспільства.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Консолідація – одна з обов'язкових умов виникнення й існування будь-якого суспільства. Консолідація – це, передусім, орієнтація на збереження наявної системи відносин за допомогою відтворюваних образів взаємодії, підставою якої виступає загальний інтерес, що виникає в результаті збігу, відкрито конкуруючих приватних інтересів.

Консолідація суспільства відбувається в найрізноманітніших площинах і до головних слід віднести міжкультурну взаємодію. Остання є процесом створення, утвердження й подолання стереотипів, оскільки кожна культура сприймає іншу не адекватно, не в повному обсязі та питомій якості, а лише в тих компонентах і характеристиках, яких сама певний період потребує та здатна перейняти, засвоїти. Посилення міжкультурної взаємодії етносів – питома ознака сучасної доби.

Взаємодія культур породжує необхідність дотримання кількох настанов, таких як:

- переоцінка міжкультурних контактів і власної культурної ідентичності на основі ідей міжкультурної толерантності;
- адекватне сприйняття культурних відмінностей, що виступають у цих обставинах необхідними передумовами ефективних відносин між культурами й взаєморозуміння між їх носіями (Гусейнов, 2008).

Оскільки ефективне міжкультурне порозуміння є одночасно умовою та продуктом певної міжкультурної комунікативної компетентності особистості, набутої у взаєморозумінні з представниками інших спільнот і культур, то для досягнення поставлених цілей важлива практика навчання цих аспектів спілкування, тобто практика засвоєння культурних правил і категорій, що зумовлюють успішність міжкультурної взаємодії (Молодиченко, Афанасьєва, 2016, с. 27).

Порозуміння в міжнаціональному спілкуванні є результатом складної форми діалогу, що передбачає як взаємозбагачення національних культур, так і збереження їхньої самобутності. Тому можна говорити, що загальнолюдська культура – це мовби дерево з багатьма гілками, на якому культура кожного народу може процвітати й приносити плоди лише тоді, коли процвітає загальнолюдська культура.

Навіть правильно зрозумілі та сприйняті проблеми цих тенденцій за різних соціальних умов можуть проявлятися зовсім по-різному. У певних випадках процеси взаємодії можуть стати джерелом загострення етнокультурних суперечностей. Надмірний вплив однієї культури, особливо в його неконтрольованих варіантах може нести загрозу знеособлення й навіть асиміляції для інших, як це довгий час відбувалось у великих містах України, особливо на Сході та Півдні із засиллям російської мови у ЗМІ та побуті. Навпаки, правове демократичне регулювання міжкультурної взаємодії може значною мірою сприяти процесу зближення етнічних культур, стимулювати їх до розвитку й забезпечувати міжетнічну злагоду та консолідацію суспільства. Однак на практиці проблема розгортання діалогу культур, що є однією з визначальних для українського суспільства та для подальшого формування його як консолідованої нації, вимагає розгляду величезної кількості контекстів проблематики (необхідність збереження міжетнічного миру, забезпечення національної ідентифікації, знаходження місця країни в системі культурних і геополітичних координат тощо). Усе це зумовлює необхідність вироблення багатьох варіантів адекватної політики щодо регулювання міжетнічних відносин (Кримський, 2003, с. 15).

Щодо чинників, які обумовлюють необхідність порозуміння в українському суспільстві, то аналіз наукових джерел дає підставу віднести до таких чинників, насамперед, нові соціально-політичні

реалії. «Утвердження України як суверенної держави, її прагнення стати правовою, демократичною, соціально відповідальною, вимагають пошуку таких орієнтирів, які б сприяли консолідації суспільства, утвердженню принципів співжиття й співпраці. Адже подолати кризові явища будь-яке суспільство може тільки тоді, коли буде жити в режимі діалогової культури, толерантності, виваженого компромісу» (Петришин, 2003, с. 4).

Другий важливий чинник – поліетнічний склад українського суспільства. Згідно з Усеукраїнським переписом населення 2001 р., в Україні живуть представники понад 130 великих і малих етносів (Петришин, 2003, с. 4).

Усі ми є свідками такого етапу життя України, коли всі етнospільноти, незалежно від їх кількісної характеристики, отримують реальні права на розвиток своєї культури, збереження власної етнічної ідентичності, формування особливих норм спілкування, з іншого – сприяють збагаченню інших культур. Це означає, що жодна культура як суб'єкт спілкування не може бути «зайвою» порівняно з іншою (Перотті, 2001, с.35).

Слушним продовженням цієї ідеї є міркування українського громадського діяча та вченого І. Дзюби, який зауважує, що «міра ізоляції від світових процесів була та є мірою не лише економічного, але й духовного зубожіння», а «міра і характер контактів будь-якої культури з культурами інших народів є свідченням її власного рівня розвитку і водночас залежить від нього» (Дзюба, 1998, с. 21).

По-третє, складовий чинник процесу консолідації українського суспільства – це необхідність відновлення того культурного простору, що залишився в спадок від тоталітарної системи.

Одним із факторів, що визначають особливості цієї проблеми, є етнічна неоднорідність українського суспільства. Щодо України, то, за сучасними стандартами, вона є порівняно етнічно однорідною країною – етнічні українці становлять майже три чверті населення. Відтак у багатьох місцевостях (здебільшого прикордонних) компактно проживає чимало іноетнічних груп, а в окремих регіонах питома вага таких груп доволі помітна. Зазначимо, що соціально-культурний склад населення України значно складніший від того, про який свідчать результати перепису 1989 р.: у цілому населення приблизно на 94 % сьогодні складається з трьох великих лінгвоетнічних груп: україномовних українців (близько 40 %), російськомовних (33–34 %) та російськомовних росіян (21 %) (Вістріч, 2006, с. 54).

Не дивно, що в ситуації з агресією Росії, російськомовне населення й досі, як це видно з політичних дебатів на багатьох телеканалах, досі сприймаються мовними опонентами з західних регіонів, як своєрідна п'ята колона, що в будь-який момент може посприяти реставрації. Таким стереотипом сприйняття, як бачимо, «було викликане на початку 90-х років гостре, що межує часом з конфронтаційним, неприйняття українських “москалів” (до останніх відносили і відносять, як правило, не тільки етнічних росіян, а й усе російськомовне населення України)» (Вістріч, 2006, с. 54).

З іншого боку, корінне російськомовне населення України, яке пережило перший шок звинувачень у чужорідності, до пори-до часу зайняло очікувальну, оборонну позицію, а економічний хаос і стрімке зубожіння більшості населення призвели до того, що на певний час для російськомовного населення України проблема прав і свобод за мовною ознакою витіснялась і відходила на другий план. До того ж, існує своєрідна поляризація вказаних мовних груп між заходом і південним сходом України, істотні культурні (зокрема релігійні) відмінності між україномовним населенням Галичини та Наддніпрянщини, а також фактична двомовність (принаймні пасивна) мільйонів містян як Центральної, так і Західної України (Алексієвець, Більчук, Бойко та ін., 1993, с. 9–86).

Події останніх трьох років після Революції гідності дають підставу стверджувати, що соціальна напруженість в Україні зараз така, що проблема консолідації постає як ніколи актуальною. Адже треба боронити Батьківщину й не забувати про те, як ми житимемо далі.

Зрозуміло, що ніхто не може відвернутися від усіх нагальних щоденних справ і весь свій потенціал спрямувати на те, заради чого він, власне кажучи, підвищував свій культурний рівень, на те, щоб упорядкувати суспільні відносини (Подольська, Подольська, 2009). Однак є тисячі прикладів із сучасних політичних протистоянь у Верховній Раді, що підтверджують чи не щодня, що усвідомлена або неусвідомлена ставка на конфронтаційну політику в межах етнонаціонального й етнокультурного просторів країни – це небезпечно та короткозоро. Хоча більшість українців сьогодні розуміють, що виходом із цієї ситуації може бути лише ведення діалогу й зокрема, діалогу культур; який, по-перше, забезпечує вільний розвиток і функціонування всіх культур, по-друге, сприяє процесу їх взаємодії,

взаємовпливу та взаємозбагаченню, наші народні обранці, замість розв'язання багатьох актуальних проблем виключно в правовому полі, продовжують експлуатувати проблему багатомовності виключно в своїх політичних інтересах.

Взаємодія, діалог культур на більш складних і ширших рівнях – процес більш складний і, можливо, іноді хворобливий. Потрібно забезпечити оптимальну взаємодію, діалог народів і культур в інтересах кожної зі сторін цієї взаємодії та в інтересах суспільства, держави, світового співтовариства як на етнічному, так і на національному рівнях. Однак усе те, що привело багатонаціональну українську громаду на Майдан у дні Революції Гідності, і те, що дає їй змогу, попри всі скрути, стримувати ворожу агресію проти своєї держави, сьогодні уможлиблює стверджувати, що в найширших верствах українського суспільства такий діалог існує, і що в ньому – культурне майбутнє нашої держави.

Оскільки молодь є нашим майбутнім, то саме орієнтація молоді на зближення з представниками інших культур є передумовою формування відкритої суспільної системи демократичного зразка, а педагогічні аспекти впливу на формування інтеркультурної комунікації як готовності особистості до сприйняття інших культур і реального різноманіття світу стають важливою площиною для переоцінки сучасних параметрів та рівня розвитку освіти.

Для перевірки готовності учнів загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів м. Мелітополя Запорізької області до міжкультурної комунікації, протягом грудня 2015 – січня 2016 р. проведено соціологічне опитування, учасниками якого виступили учні та педагогічні колективи Мелітопольської спеціалізованої школи-інтернату III ступеня «Творчість», Костянтинівського районного виховного об'єднання (гімназія – Мала академія наук) № 1 «Таврія», навчально-виховного комплексу № 16 Мелітопольської міської ради Запорізької області, Центр еколого-натуралістичної творчості учнівської молоді.

Виходячи з результатів дослідження особливостей громадянської ідентичності, варто зазначити, що половина (51,6 %) школярів не зважають на національну приналежність своїх друзів, 32,0 % опитаних обирають друзів лише своєї національності, а 16,4 % школярів дружать із представниками інших національностей, але комфортніше почувають себе серед «своїх». Цей факт указує на те, що більшість респондентів не вбачає себе на цьому суб-рівні свідомими суб'єктами культурно-інтеграційних процесів. Виявлено, що, на думку лише половини (54,3 %) учнів, у їхньому загальноосвітньому навчальному закладі панує атмосфера взаєморозуміння зі школярами – представниками інших культур. Однак цей показник у старшокласників значно нижчий і становить 28,3 %. 36,2 % респондентів уважають, що така атмосфера в їхньому закладі існує лише частково, а 9,4 % узагалі вказали на відсутність взаєморозуміння з представниками інших культур у своєму навчальному закладі.

Щодо практичного міжособистісного спілкування учнівської молоді з однолітками, представниками інших культур, то 68 % опитаних легко знаходять спільну мову з однолітками іншої національності, третина (27,3 %) – частково. Вивчати ж особливості власної культури бажають 61,7 % учнів та 68,4 % вчителів, а вивчати особливості інших культур, виявили бажання 89,1 % школярів. Уміння ж спілкуватися з людьми іншої культури хотіли б навчитися 74,2 % дітей. Результати опитування респондентів щодо їх обізнаності з розмаїттям етнічних культур засвідчили, що лише третина (28,3 %) учнів повною мірою обізнані з їхніми особливостями.

Тому навчання міжкультурної комунікації молоді сприятиме порозумінню та міжкультурній консолідації суспільства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, культурна консолідація суспільства сьогодні означає процес об'єднання, згуртування груп громадян на основі їх переваг і певної ресурсної бази з метою артикуляції своїх інтересів та участі в розв'язанні соціальних проблем.

З іншого боку, консолідація – це, передусім, орієнтація на збереження наявної системи відносин культур за допомогою відтворюваних образів взаємодії, підставою якої виступає загальний інтерес.

На нашу думку, в контексті процесів модернізації сучасного суспільства, глибокої трансформації сучасної культури і складних міжкультурних відносин набула великого значення проблема взаєморозуміння та взаємодії між представниками різних культур. Адже в сучасному надзвичайно мінливому житті, коли часто зміщуються акценти в політичній, економічній, соціокультурній та інших сферах, стратегія консолідації як засобу досягнення згоди на основі взаємних поступок представників протилежних думок, інтересів заслуговує на постійну увагу, слугує однією з базових засад забезпечення його ефективних трансформацій.

Проблема взаєморозуміння вимагає формування нового стилю соціальної поведінки людини на сучасному етапі розвитку українського суспільства й засвідчує необхідність навчання міжкультурної

комунікації. Для виконання цього завдання потрібно на засадах соціально-культурологічного аналізу виявити в механізмі консолідації недостатньо вивчені аспекти, визначити чинники оптимізації міжкультурних стосунків людей на різних рівнях соціальної інтегрованості. Це сприятиме виконанню багатьох практичних завдань, оскільки наукова обґрунтованість й усвідомлена прогресивна спрямованість поведінки людей є необхідною умовою успішної розбудови суспільства (Глинська, 2017, с. 25).

Джерела та література

1. Алексієвцев, М. М., Більчук, М. М., Бойко, М. С., та ін. (1993). *Культурне відродження в Україні* : монографія. Львів: Астериск, 218 с.
2. Афанасьєва, Л., Кузнецова, А. (2015). Інтеркультурна модель як інноваційний чинник розвитку міжкультурної інтеграції міста. *Соціологічні студії*, № 1(6), С. 6–11.
3. Букреєва, І., Павленко, В. (2016). Інтеркультурність як чинник формування соціокультурного капіталу міста. *Соціологічні студії*, № 2, С. 41–46.
4. Вістріч, Р. Г. (2006). Демонізація іншого: Антисемітизм, расизм і ксенофобія. Одеса: АО БАХВА, 412 с.
5. Глинська, Л. (2017). Міжкультурна комунікація як запорука гармонійного розвитку суспільства. *VERSUS*, № 1 (9), С. 21–25.
6. Гусейнов, А. А. (2008). Диалог культур: возможности и пределы. *Вопросы культурологии*, № 9, С. 6–9.
7. Дзюба, І. (1998). *Між культурою і політикою*. Київ: Вид-во «Сфера», 51 с.
8. Кримський, С. Б. (2003). *Заклики духовності ХХІ ст.*: лекція, прочит. 31 жовт. 2002 р. в Нац. ун-ті «Києво-Могилян. акад.»: (із циклу щоріч. Пам'ят. лекцій ім. А. Оленської-Петришин). Київ: Вид. дім «КМ Академія», 32 с.
9. Миронович, Д. В., Решетняк, Е. М., Сальникова, С. А. (2013). Религиозный капитал и религиозное участие в странах Новой Восточной Европы. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Соціологія*, № 1(4), С. 16–27.
10. Молодиченко, В., Афанасьєва, Л. (2016). Міжкультурна компетенція і компетентність у сучасній соціальній комунікації. *VERSUS*, № 1 (8), С. 24–29.
11. Перотті, А. (2001). *Виступ на захист полікультурності*. Львів: Кальварія, 35 с.
12. Петришин, О. В. (2003). Нас 48 мільйонів з гаком. *Голос України*, №1, С. 1–4. Режим доступу: <http://jurisprudence.club/konstitutsionnoe-uchebnik/stattya-ukrajina-suverenna-nezalejna-47951.html>
13. Подольська, Є. А., Подольська, Т. В. (2009). *Соціологія: 100 питань-100 відповідей: У чому сутність культурної інтеграції та асиміляції?* Київ: ІНКІОС, 352 с. Режим доступу: pidruchniki.com/.../u_chomu_sutnist_kulturnoyi_integratsiyi_asimilyatsiyi.

References

1. Alekseevets, M. M., Bilchuk, M. M., Boyko, M. S., and others. (1993). *Cultural Revival in Ukraine: Monograph*. Lviv: Asterisk, 218 p.
2. Afanasyeva, L., Kuznetsova, A. (2015). Intercultural model as an innovative factor for the development of intercultural integration of the city. *Sociological Studios*, No. 1 (6), Pp. 6–11.
3. Bukreeva, I., Pavlenko, V. (2016). Interculturalism as a factor in the formation of the city's socio-cultural capital. *Sociological Studios*, № 2, Pp. 41–46.
4. Vistrich, R. G. (2006). Demonization of another: Antisemitism, racism and xenophobia. Odessa: AO BAHVA, 412 p.
5. Glinkaya, L. (2017). Intercultural communication as a guarantee of harmonious development of society. *VERSUS*, No. 1 (9), P. 21–25.
6. Huseynov, A. (2008). Dialogue of cultures: opportunities and limits. *Questions of Culturology*, No. 9, Pp. 6–9.
7. Dzyuba, I. (1998). *Between culture and politics*. Kyiv: View «Sphere», 51 p.
8. Crimean, S. B. (2003). *The Spiritual Call of the Twentieth Century: A Lecture*. Oct. 31 2002 in the National un-th «Kiev-Mohyla. Acad.»: (from the cycle annually A. Lenensky-Petrishin's memory of lectures). Kyiv: View. House «KM Academy», 32 p.
9. Myronovych, D., Reshetniak, O., Salnikova, S. (2013). Religious capital and religious participation in countries of New Eastern Europe. *Bulletin of National Taras Shevchenko University of Kyiv: Sociology*, 1(4), Pp. 16–27.
10. Molodychenko, V., Afanasyeva, L. (2016). Intercultural competency and competence in modern social communication. *VERSUS*, No. 1 (8), Pp. 24–29.
11. Perotti, A. (2001). *Speech in defense of multiculturalism*. Lviv: Calvary, 35 p.
12. Petryshyn, O. V. (2003). We are 48 million with a hook. *Voice of Ukraine*, № 1, C. 1–4. Access mode: <http://jurisprudence.club/konstitutsionnoe-uchebnik/stattya-ukrajina-suverenna-nezalejna-47951.html>
13. Podolska, E., Podolska, T. (2009). *Sociology: 100 questions-100 answers: What is the essence of cultural integration and assimilation?*, Kyiv: INKOS, 352 p. pidruchniki.com/.../u_chomu_sutnist_kulturnoyi_integratsiyi_asimilyatsiyi.